

ID 1526
C-2 27/09/1991

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

GINNEKEN, gemeente Breda

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ginneken als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

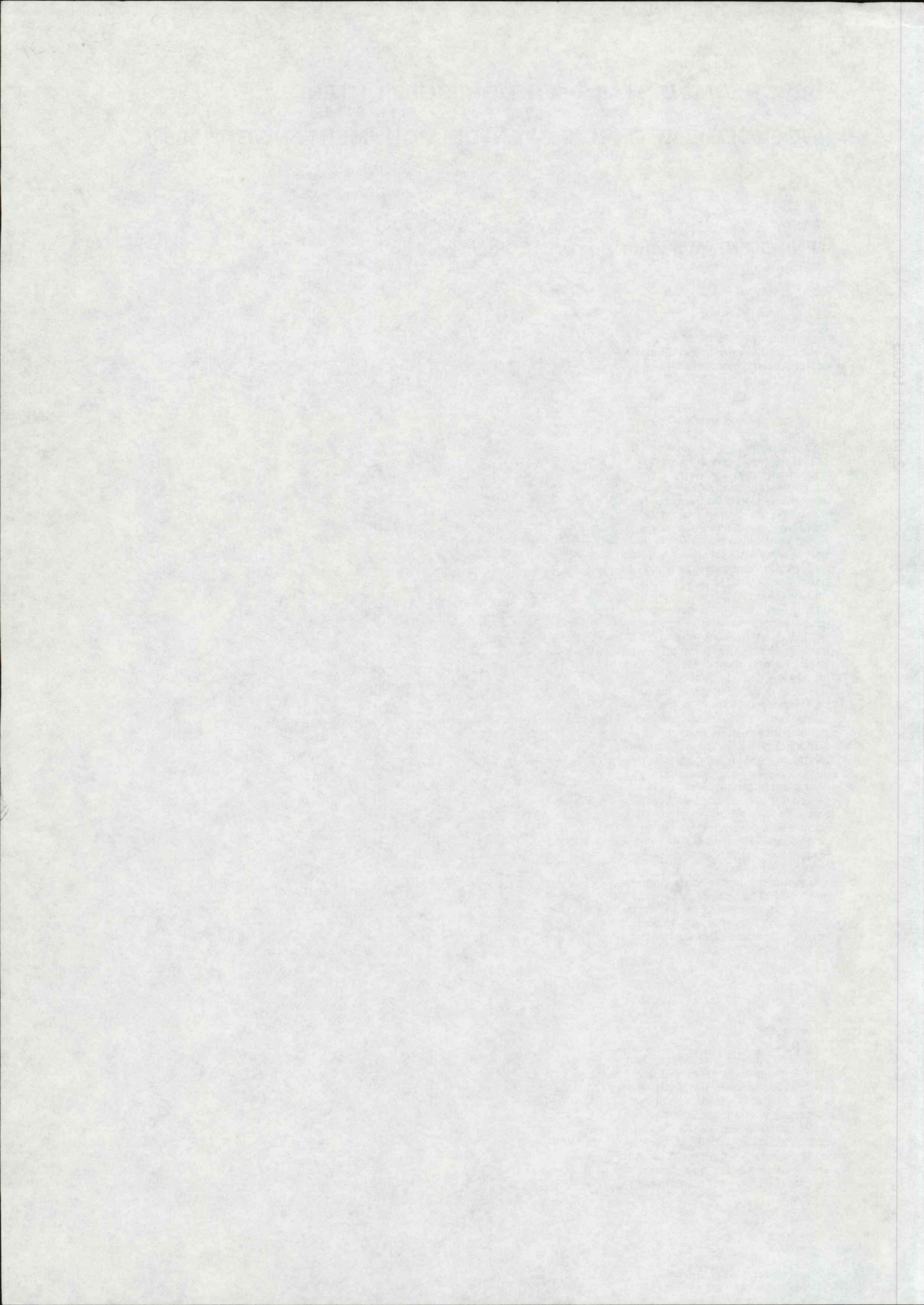
Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Breda, Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Ginneken aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing, waarbij de gemeenteraad verzocht het aan te wijzen gebied uit te breiden tot aan de kruising Ginnekenweg/Prins Hendrikstraat, tot aan Kasteel Bouvigne en tot aan de Jac. de Grezlaan.

Omdat de Ginnekenweg tot aan de Prins Hendrikstraat en het Markdal tot aan Kasteel Bouvigne een sterke structurele en ruimtelijke samenhang met de dorpskern van Ginneken hebben, zijn deze beide gebieden aan het beschermde dorpsgezicht toegevoegd. Bij het gebied tot aan de Jac. de Grezlaan ontbreekt een dergelijke samenhang zodat aan dat verzoek tot uitbreiding, conform het advies van de Rijksplanologische Commissie, geen gevolg is gegeven.

In verband hiermee is de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht in noordelijke en in zuidwestelijke richting verruimd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988". De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

2.110519116004

GINNEKEN gemeente Breda

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ginneken als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 117 I) door de stippellijn omgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg.**

Februari 1988.

Inleiding

De kern Ginneken ligt ten zuiden van Breda, aan de weg naar Ulvenhout en Bavel, die min of meer parallel aan de Markstroom loopt.

Ginneken is een rivierdalnederzetting die waarschijnlijk is ontstaan in de ontginningsperiode van de 12de en 13de eeuw. De ruimtelijk structuur is die van het straatdorp, parallel gelegen aan de Mark tussen enerzijds weilanden en anderzijds akkers. De aantakking van de weg over de Mark vormt ter plaatse een driehoekige pleinruimte. Tevens speelt de kerksituatie terzijde daarvan een belangrijke rol.

Al in de 18de eeuw, maar vooral in de 19de en 20ste eeuw werd de invloed van het nabijgelegen Breda op de ruimtelijke ontwikkeling van Ginneken steeds belangrijker. Het oorspronkelijk agrarische karakter is dan ook niet meer te herkennen in het bebouwingsbeeld, dat grotendeels van rond de eeuwwisseling dateert. Het omliggende landelijke gebied is door uitbreiding van de stad Breda grotendeels verloren gegaan.

De ruimtelijke structuur in de historische kern is echter in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. Dit gegeven vormt in samenhang met het nog in belangrijke mate historisch waardevolle bebouwingsbeeld de aanleiding tot de aanwijzing van Ginneken als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

De plaatsnaam Ginneken wordt voor het eerst in 1246 vermeld. In beginsel zal Ginneken als landbouwnederzetting zijn ontstaan. Er was in Brabant sprake van gemengd bedrijf, waarbij de veeteelt in dienst van de akkerbouw stond. Met mest afkomstig van het vee werden de akkers bemest. De akkergronden lagen aan de hoge kant van het dorp, op de zandgronden. De bebouwing ontwikkelde zich langs de door drie wegen omzoomde open ruimte en verder langs de Bredaseweg. Deze typische ruimtelijke structuur van beek, weidegronden, dorp(sweg) en akkers wordt aangeduid als beekdalnederzetting.

In 1261 kreeg de kapel van Ginneken meer rechten, omdat de pastoor van Gilze, waaronder Ginneken kerkelijk viel, niet vaak genoeg aanwezig kon zijn. Het kapittel van Gilze ressorteerde op haar beurt weer onder de abdijs van Thorn. Mogelijk dat de abdijs van Thorn een rol heeft gespeeld bij het via Ginneken, en zo door eigen gebied laten lopen van een aantal wegen en juist niet via de stad Breda.

In 1316 werd de 'halve kerk' van

Ginneken tot een zelfstandige parochie. Daaruit kan worden afgeleid dat het inwonertal van Ginneken in die tijd gegroeid is. Een belangrijke oorzaak van deze bevolkingsgroei lag waarschijnlijk in de mogelijkheid gedurende de 12de en 13de eeuw, om beekdalgronden te gaan gebruiken als weidegronden. Later, in de 14de en 15de eeuw, werden deze, in oorsprong gemeenschappelijke weidegronden (beemden) verkaveld.

Op een fragment van een kaart van het Mastbos uit 1621 (fotobijlage, afb. 1) is deze ruimtelijke structuur te zien: de Markstroom, de beemden (op de originele kaart met groen aangegeven), de weg met de bebouwing en de 'hoge saaylanden' (op de originele kaart met rood aangegeven). De bebouwing is met name geconcentreerd rond de driehoekige open ruimte met put. De lage, vrijstaande bebouwing is over het algemeen van het brabantse langgeveltype. Terzijde van de centrale open ruimte, aan de weg naar de Duivelsbrug, staat de kerk. De vele bomen achter de bebouwing benadrukken het landelijke karakter van het dorp. Op de centraal gelegen driehoekige open ruimte staat een put. Een dergelijke driehoekige ruimte geldt in Brabantse dorpen vaak als veeverzamelplaats. Te Ginneken is deze functie twijfelachtig: er zijn aanwijzingen dat de weg naar de Duivelsbrug geen veedreef maar 'lijkweg' is. De in 1608 gebouwde pastorie is nog niet op de kaart aangegeven.

Verspreid langs de Mark, met name zuidelijk van Ginneken, lagen enkele hoeven. Daarbij zijn te noemen Bouverije en de grote hoeve van Bouverije, Daasdonk, Groot en Klein Wolfslaer en Groot en Klein Wijngaard. Vanwege de goede jachtmogelijkheden sprak men ook wel van de 'warande van Ginneken'; de Heren van Breda pleegden te jagen in het Mastbos, gelegen ten zuidwesten van Ginneken. Mede daarom werden er in het begin van de 16de eeuw nieuwe aanplanten in het Mastbos gedaan, sindsdien is het bestaan van het bos gecontinueerd.

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog had Ginneken veel te lijden van de diverse belegeringen van het strategisch gelegen Breda. Vooral de belegeringen van 1590, 1625 en 1637 zijn daarbij te noemen. Bij de belegering van 1625 werd de Laurentiuskerk te Ginneken, die door de Spanjaarden als kruittopslagplaats werd gebruikt, in brand gestoken. De kerktoeren en enkele huizen brandden toen af. De herstelde kerk werd in 1638 aan de weinige protestanten in het dorp toegewezen.

De Tachtigjarige Oorlog, met als gevolg de blokkade van de haven van

Antwerpen, maakte tevens dat het landverkeer tussen Vlaanderen en Holland, voor een deel via Breda, belangrijker werd.

Het belang van de verkeersfunctie van de weg via Ginneken blijkt uit het feit dat vanaf 1538 in Breda gesproken werd van een Ginnekenpoort en Ginnekenstraat.

In 1638 is er in Ginneken sprake van een 'weg- of straatmeester' die in het 'quartier vande kercke' moest zorgen voor het 'bedienen ende doen onderhouden ende maecken van straten ende voetpaden'. Kort na 1700 werd de weg door Ginneken verbreed. Welke gevolgen dat precies voor de daaraan gelegen bebouwing had, is echter onduidelijk. Wel is er in de 17de eeuw sprake van een herberg 'de Vraghtwagen' in Ginneken, terwijl ook de namen van enkele andere huizen wijzen op de aanwezigheid van herbergen ('Het Hert', 'De Maan', 'De Pauw', 'De Posthoorn'). De driehoekige open ruimte werd mogelijk als parkeerplaats gebruikt. Een marktfunctie kreeg het plein waarschijnlijk pas sinds 1730. De agrarische functie van het dorp is door deze ontwikkelingen sinds de 16de eeuw vermoedelijk van minder belang geworden.

Op een fragment van een kaart van het Mastbos uit 1709 (fotobijlage, afb. 2) is te zien, dat er, vergeleken met de situatie in 1621 meer bebouwing is gekomen langs de Bredaseweg aansluitende op de reeds bestaande bebouwing aan de plaatse (de driehoekige pleinruimte).

Een fragment van de Tiendkaart uit 1713 (fotobijlage, afb. 3) geeft het wegenpatroon in Ginneken en omgeving weer.

Een beschrijving uit 1753 zegt over Ginneken: 'Ginneken is een deftig Dorp, aan de Mark, een half Uur bezuiden Breda, vanwaar men derwaarts gaat langs eenen breeden straatweg met Olmen- en Lindeboomen beplant, rondsom in het Koorenland ..'. De uitdrukking 'defchtig Dorp' sloeg vermoedelijk eerder op het buitenplaatsachtige karakter van het huis Wijngaard en het kasteeltje Bouvigne, dan op het dorp zelf.

In 1790 werd de oude pomp op de plaatse vervangen door een natuurstenen pomp. In 1792 werd er een raadhuis gebouwd aan de Bredaseweg, net ten zuiden van de driehoekige open ruimte.

Op het kadastrale minuutplan uit 1827 (fotobijlage, afb. 4) is te zien hoe de bebouwing van Ginneken zich verder langs de Bredaseweg, met name in noordelijke richting, ontwikkeld heeft.

In 1843 waren in de kom van Ginneken 90 huizen en 830 inwoners, waarvan de meeste in de landbouw hun bestaan vonden.

De eerste rooms-katholieke kerk, na de overdracht van de Laurentiuskerk in 1638 aan de protestanten, werd in 1843 gebouwd aan de Bredaseweg.

Gedurende de 19de eeuw kwam Ginneken eerst in de belangstelling te staan als (zomer)woonplaats voor rijke gepensioneerden, met name vanwege de bosrijke omgeving. Later, vooral na 1874, toen Breda door het in werking treden van de Vestingwet ook buiten de vestingwalen zich kon uitbreiden en de tramlijn naar Ginneken en het Mastbos werd aangelegd kwam ook het toerisme op. Dientengevolge werden er onder andere hotels in Ginneken ('Markt-zicht') en in het Mastbos ('Mastbos') gebouwd.

Op een kadastrale kaart uit circa 1855 (fotobijlage, afb. 5) is de rooms-katholieke kerk aangegeven, alsmede enkele door rijke gepensioneerden als (zomer)woning gebruikte panden: Valkenrust (het voormalige Wijngaard), Mariendaal, Vredenrust en Rustland.

Aan het einde van de 19de en in het begin van de 20ste eeuw, toen Ginneken steeds meer onder de economische druk van Breda kwam, werd het grootste deel van de overwegend agrarische bebouwing successievelijk vervangen door een meer stedelijke bebouwing.

In 1902 werd de rooms-katholieke kerk uit 1843 vervangen door een gotere nieuwe kerk, die van de weg was teruggelegd door de aanleg van een voorplein.

Tot in de omgeving van Ginneken breidde Breda zich uit. Een van de eerste ontwikkelingen in die zin is de aanleg van de Baronielaan (met tramlijn). Met name na de Tweede Wereldoorlog, Ginneken was in 1942 door de gemeente Breda geannexeerd, werd de voormalige 'zandtiend' ten oosten van Ginneken volledig bebouwd met woonwijken voor de Bredase bevolking. Van de 'Reep', het oorspronkelijke weidegebied tussen de Mark en het dorp, werd het deel ten noorden van de Duivelsbrug in de jaren zestig bebouwd met het grootschalige bejaardencentrum 'Marckhoek'.

Huidig ruimtelijk karakter

Het huidig ruimtelijk karakter van Ginneken wordt voor een belangrijk deel bepaald door het middeleeuwse stratenplan en het nog ten dele historische bebouwingsbeeld, waarvoor met name de verkeersfunctie van het dorp en de stedelijke invloed van Breda in de 19de en begin 20ste eeuw bepalend zijn geweest. Daarbij spelen de twee kerksituaties, de Duivelsbrug en de Markt een ruimtelijk structurende en beeldbepalende rol.

De historische kern van Ginneken wordt aan de westzijde begrensd door de Markstroom en het bejaardencentrum Marckhoek en aan de oostzijde door de na-oorlogse woonwijken van Breda. In het noorden en zuiden, aan de Bredaseweg, treedt geen duidelijke visuele en/of fysieke begrenzing op. Ruim genomen ligt zij bij de kruising met de E8 in het noorden en het Sint Laurentius-ziekenhuis in het zuiden.

Ginneken wordt in noordelijke richting ontsloten door de Bredaseweg naar Breda, in zuidelijke richting via dezelfde weg naar Ulvenhout en Bavel. In westelijke richting loopt de Duivelsbrugstraat over de Mark heen, naar het Mastbos en onder andere Princenhage.

Het centrum van Ginneken wordt gevormd door de driehoekige open ruimte, de Markt geheten. Deze open ruimte is met wegen omzoomd. Het is de enige open ruimte van enig formaat binnen de historische kern. Aan de Markt staat aan alle drie de zijden gesloten bebouwing, waaronder de 'Vraghtwagen' (17de eeuw). De gesloten bebouwing in een strakke rooilijn rondom de kleine Markt geeft dit gebied een compact karakter. De Markt kent in het midden een ronde afzetting, waarbinnen een natuurstenen pomp (1790) en vier bomen staan.

Direct westelijk van de Markt aan de Duivelsbrugstraat, ligt de Laurentiuskerk met kerkhof, kerkmuur en domineeswoning (17de eeuw). Aan de Duivelbrugstraat staat verder minder bebouwing, alvorens de weg over de brug loopt. De bebouwing van de historische kern is in het geheel niet op het riviertje de Mark georiënteerd.

Aan de bochtige Bredaseweg, die tevens de oostelijke weg om de Markt vormt, staat over het algemeen een gesloten bebouwing. Opmerkelijk in het bebouwingsbeeld is de van de straat teruggelegde rooms-katholieke kerk (1902). Het monumentale Raadhuis (1792) is door haar ligging in de rooilijn aan de Bredaseweg (en niet aan de Markt) weinig opvallend.

Over het algemeen is er sprake van een gesloten bebouwingsbeeld. De panden staan direct aan de straat, zij hebben geen voortuinen. De breedte van de panden varieert van drie tot vijf vensterassen. De hoogte van de panden is meestal twee bouwlagen met kap, waarvan de nok evenwijdig aan de straat loopt. Nog slechts een paar panden hebben alleen een begane grond met kap en herinneren aan het voormalig dorpse of agrarische karakter van Ginneken, het merendeel van de bebouwing dateert echter van na circa 1875. De panden zijn van baksteen, sommige zijn gepleisterd.

De historische kern heeft thans met name een winkel- en horecafunctie. Het wonen is van minder belang en beperkt zich veelal tot de eerste verdieping boven de winkels en cafe's. De doorgaande Bredaseweg brengt veel verkeer door Ginneken.

Het straatprofiel wordt gekenmerkt door een traditionele driedeling met molgoten en een keibestrating.

Vanuit het zuidwesten, aan de overzijde van de Mark, is het dorps-silhouet zichtbaar, waarin met name de rooms-katholieke kerk een belangrijke rol speelt. De overgang tussen weidegrond, Mark en Ginneken geeft voor een deel de voormalige functionele relaties tussen het dorp en haar agrarisch ommeland weer. In die zin is de overgang tussen bebouwd en onbebouwd gebied aan de westzijde van de kern van belang.

Ten zuiden van de kern speelt de min of meer buitenplaatsachtige situering van Valkenrust aan de Mark een belangrijke rol.

Op de als bijlage toegevoegde historisch ruimtelijke waarderingskaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, kaartnummer 117 II) zijn de historische structuur- en beeldwaarde van Ginneken in hoofdlijnen weergegeven.

Naar uit de beschrijving van het huidig ruimtelijk karakter en de bijgevoegde historisch-ruimtelijke waarderingskaart moge blijken, is het beschermingsbelang in de eerste plaats gelegen in de nog overwegend gave historisch-ruimtelijke structuur, met als zwaartepunt de driehoekige Markt aan de min of meer parallel aan de Mark lopende Bredaseweg, met terzijde de kerksituatie. De belangrijkste stedenbouwkundige componenten daarvan zijn de historische rooilijnen, de schaal van de bebouwing en het voor een deel historisch waardevolle bebouwingsbeeld.

Omgrenzing gebied

Bij de bescherming van het dorpsgezicht Ginneken ligt het accent op de gave historisch-ruimtelijke structuur van de dorpskern, waarbij de Markt aan de kruising van de Bredaseweg en de Brugstraat een centrale rol inneemt. Als begrenzing is zoveel mogelijk gekozen voor de Mark aan de westzijde en de Bredaseweg aan de oostzijde, omdat deze zowel duidelijk fysieke als historisch herkenbare begrenzingen vormen.

De zuidgrens is zodanig gelegd dat het beschermd gebied Valkenrust met directe omgeving omvat. Andere min of meer buitenplaatsachtige situaties verder zuidelijk langs de Mark hebben eveneens een belangrijke historische waarde, maar zijn vanwege het ontbreken van een

directe samenhang met de dorpskern Ginneken buiten het beschermd gebied gelaten.

De begrenzing van het dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 117 I.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht kan wat het beschermingsbelang betreft tot uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor de ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der.
Aardrijkskundig Woordenboek der
Nederlanden. dl. 4. Gorinchem,
1843.

Brekelmans, F.A.
'De oude pastorie'. De Oranjeboom,
XXIV (1971) 1-12.

Brekelmans, F.A.
Kasteel Bouvigne, Hoogheemraad-
schapshuis. Breda, 1977.

Brekelmans, F.A.
'Valkrust'. De Oranjeboom, XXXIV
(1981) 120-133.

Kakebeeke, A.D. en Mandos, H.
De Acht Zaligheden, de oude kern
van de Kempen. Oisterwijk, 1971.

Kalf, J.
De Nederlandsche Monumenten van
geschiedenis en kunst, geïllustreerde
beschrijving, deel I: de provincie
Noord-Brabant, eerste stuk: de
voormalige Baronie van Breda.
Utrecht, 1912.

Leenders, K.A.H.W.
'Nederzettingsonderzoek'. Brabants
Heem, XXX (1978) 118-124.

Leenders, K.A.H.W.
Rapport Historisch Geografische
Streekbeschrijving van Valkrust e.o.
(Breda). Den Haag, 1987.

*Merkelbach van Enkhuizen Pr., L. en
Hallema, A.*
Geschiedenis der gemeente Ginneken
en Bavel. Utrecht, 1941.

Steegh, A.W.
'Dorpen in Brabant' in : J.C.T. van
Laarhoven, Dorpen in Brabant.
's-Hertogenbosch, 1978.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Geojoch (drs. J. Hollestelle), Utrecht.

Foto's:

- Algemeen Rijksarchief, 's-Graven-
hage (afb. 1);
- Centraal Laboratorium voor
Onderzoek van Voorwerpen van
Kunst en Wetenschap, Amsterdam
(afb. 2, 3);
- Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
4);
- Gemeente-archief, Breda (afb. 5);
- Rijksdienst voor de Monumenten-
zorg, Zeist (afb. 6);
- Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaarten:

Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014

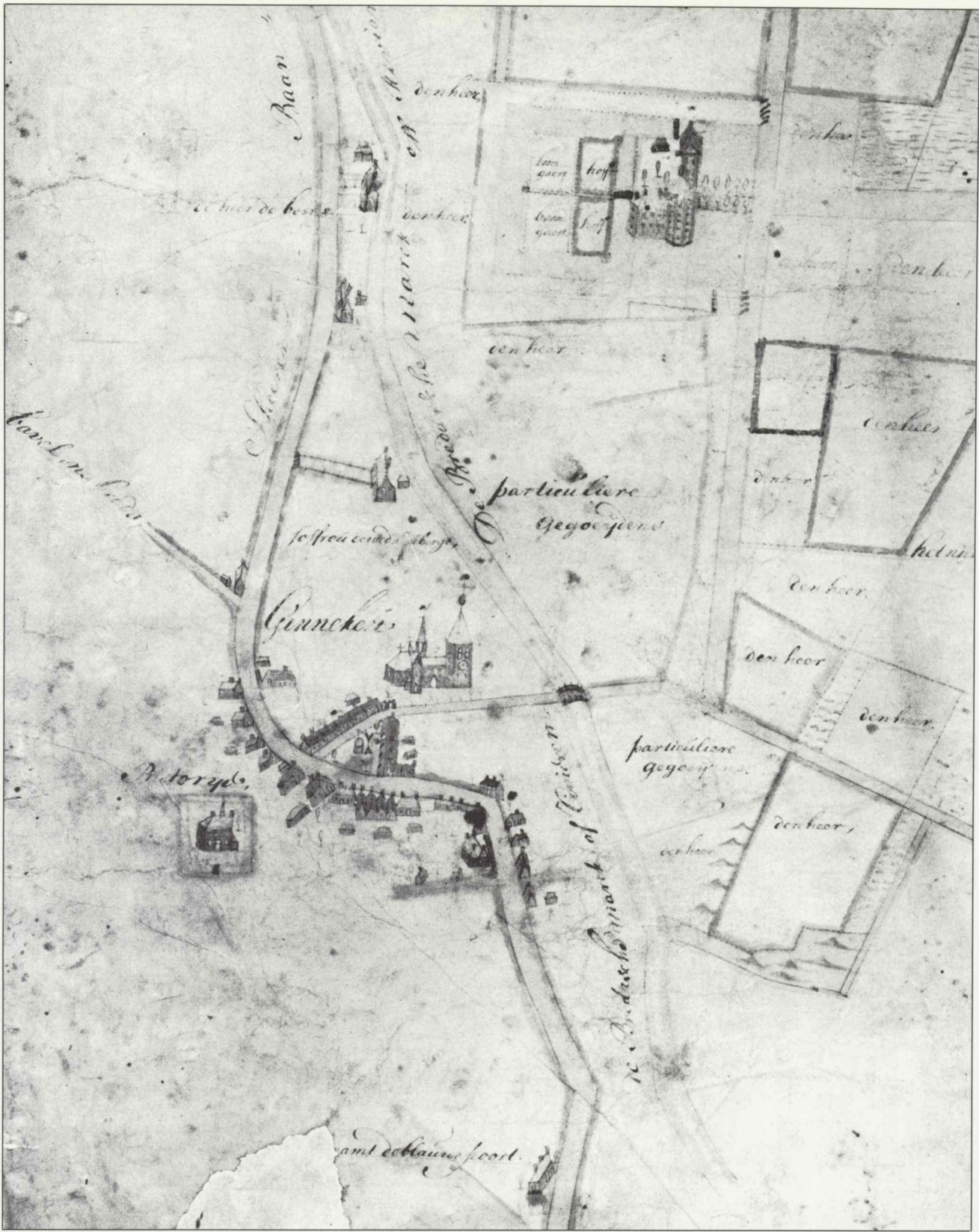
2500 EA 's-Gravenhage.

Telefoon: 070-78 98 80.

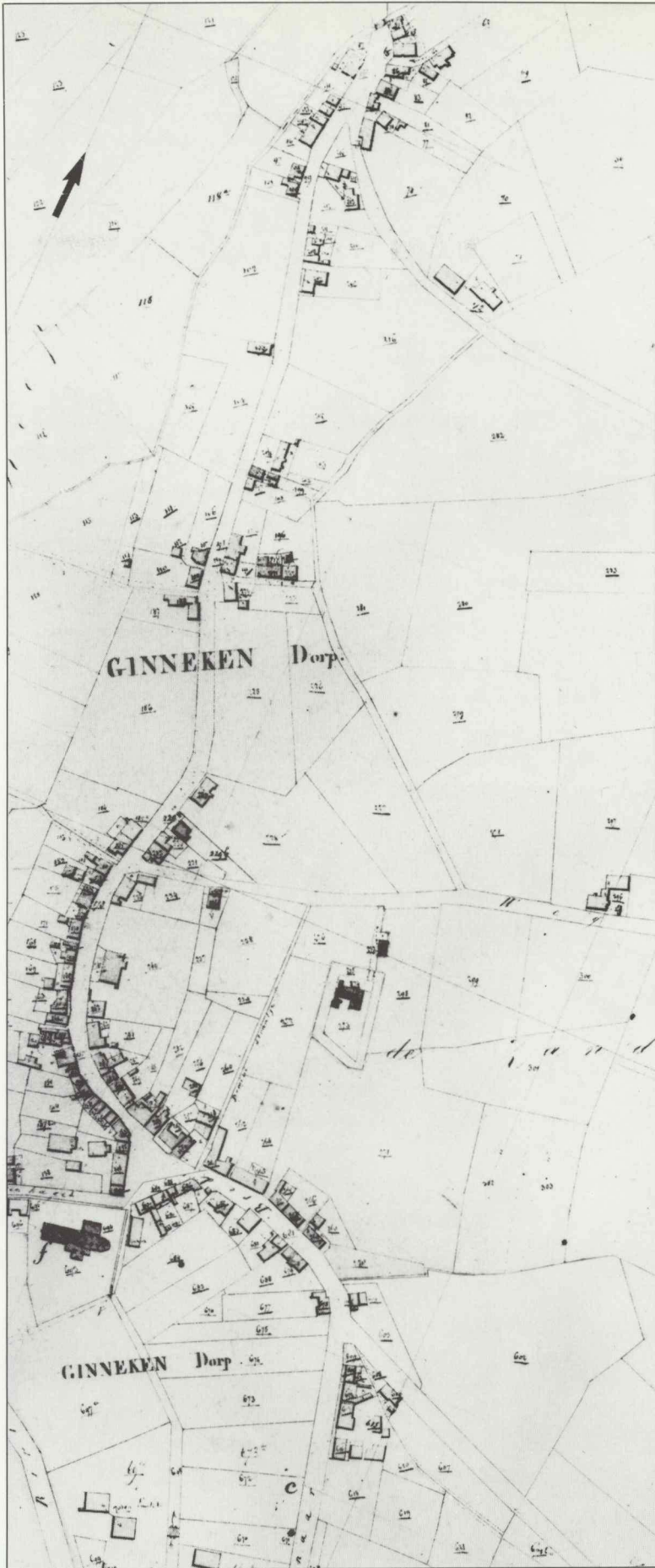
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1454 9.

Druk:

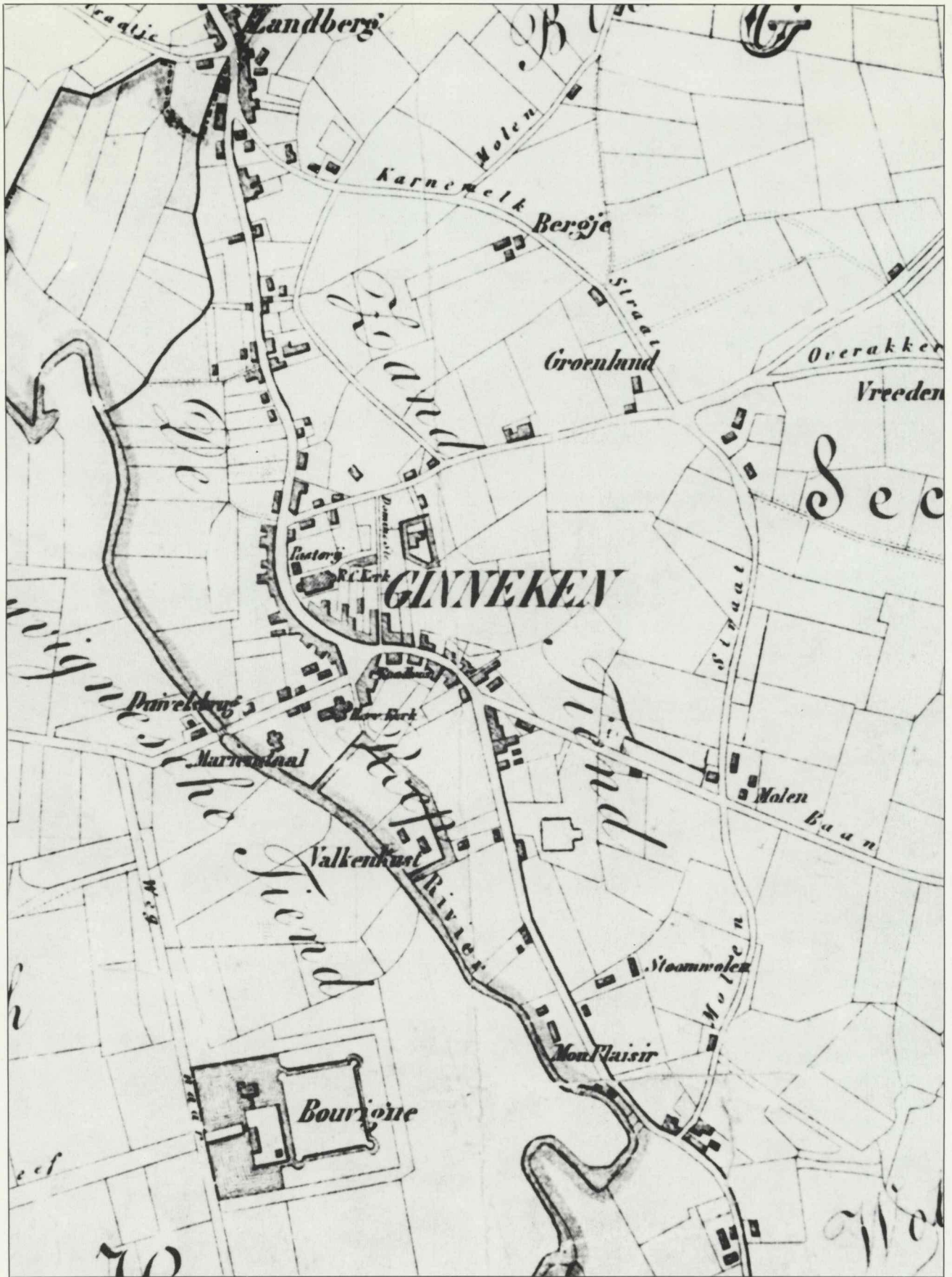
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

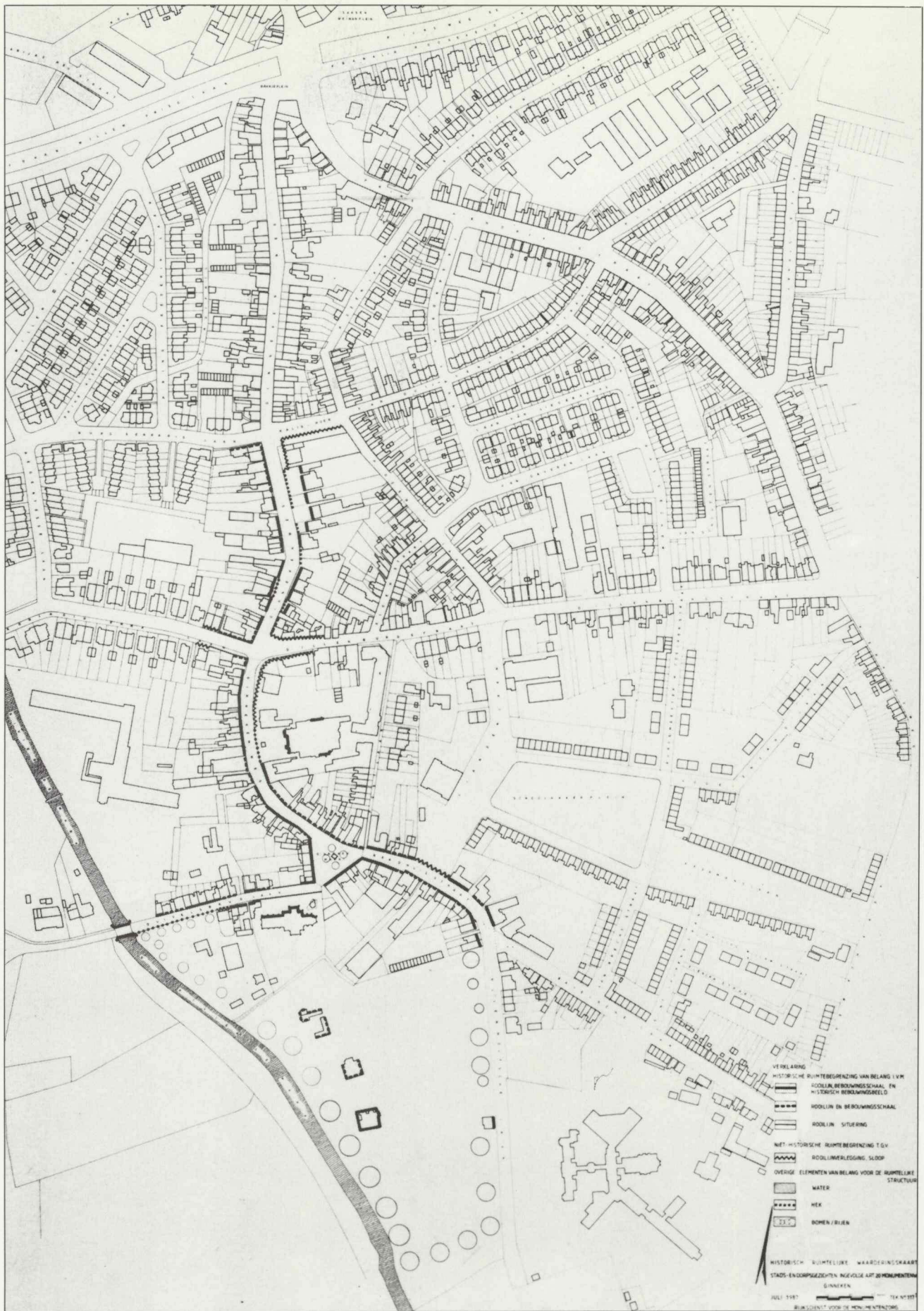
Afb. 2. Kaart van het Mastbos, 1709, fragment (R.A. N.-Br., z. nr.).

Afb. 4. Kadastraal Minuutplan gemeente Ginneken en Bavel, 1827, fragment.

Afb. 5. Kadastrale kaart van het gebied ten zuiden van Breda, 1853, fragment (GA. Breda, 1952-581).

Afb. 6. Historisch-ruimtelijke waarderingskaart, 1986.

